

I. А. Білоткач,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8535-9252>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.56

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ОРГАНІЧНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА: НА ШЛЯХУ ДО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

I. Bilotkach,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Marketing, Alfred Nobel University

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION: ON THE WAY TO COMPETITIVENESS AND SOCIAL EFFICIENCY

У статті досліджено сутність категорії основних проявів, виявлення причин та обґрунтування шляхів подолання інституціональної неефективності органічного агропромислового виробництва з точки зору конкурентоспроможності та соціальної ефективності і виявлення причинно-наслідкових зв'язків трансформаційних процесів. Завдання дослідження: проаналізувати стан формування та розвитку системи інституцій аграрного сектору економіки, визначити проблеми її трансформації та шляхи вдосконалення конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження є діалектичний та аналітичний підхід до вивчення існуючої інституціональної системи виробництва і розподілу органічної агропромислової продукції в Україні та розробка пропозицій щодо удосконалення її конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Стверджується, що питання підтримки та створення умов для розвитку органічного агропромислового виробництва в Україні на теперішній час набуває великого значення, оскільки отримання якісної та корисної сільськогосподарської продукції є основою для підвищення рівня життя населення держави та для розвитку добробуту її громадян, особливо в тяжкий політичний період військового стану.

Наголошується, що ефективність та конкурентоспроможність інституціональної системи є результатом досягнення нею оптимального співвідношення між аллокаційною та адаптаційною функціями і показує, наскільки інститутції дієві у реагуванні на виклики і розв'язанні проблем, що виникають при розвитку ринку органічної агропромислової продукції.

У статті розглядається питання щодо теоретико-методологічного обґрунтування можливих напрямів підвищення ефективності інституціонального середовища виробництва органічної агропромислової продукції в Україні. Проаналізовано реалізацію координаційної та розподільчої функцій інституціональною системою. Обґрунтовані механізми подолання інституціональної дисфункції, посилення соціальної спрямованості та конкурентоспроможності органічного агровиробництва через усунення інституціональних неузгоджень, структурних дисбалансів, трансформацію інституціональної системи з врахуванням алокаційної до адаптаційної ефективності, гармонізацію співвідношення та співіснування між формальними та неформальними інституціями.

Запропоновано авторське визначення терміну "соціально-екологічна ефективність інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва" під яким розуміється на скільки існує відповідність соціальних та екологічних функцій інституцій, за існуючої системи формуючих чинників, тим вимогам що пред'являються до них стратегічним розвитком країни.

Отримані результати дослідження поглиблюють теоретичні та прикладні аспекти розвитку інституціональної системи органічної агропромислової продукції в Україні та надають подальшого розвитку у вдосконаленні пов'язаних з ним економічним процесам.

The article examines the essence of the category of main manifestations, identification of causes and justification of ways to overcome the institutional inefficiency of organic agro-industrial production from the point of view of competitiveness and social efficiency, and identification of cause-and-effect relationships of transformational processes. The task of the research: to analyze the state of formation and development of the system of institutionals of the agrarian sector of the economy, to determine the problems of its transformation and ways of improving competitiveness and social efficiency.

The theoretical and methodological basis of the conducted research is a dialectical and analytical approach to the study of the existing institutional system of production and distribution of organic agricultural products in Ukraine and the development of proposals for improving its competitiveness and social efficiency.

It is argued that the issue of supporting and creating conditions for the development of organic agricultural production in Ukraine is currently of great importance, since obtaining high-quality and useful agricultural products is the basis for raising the standard of living of the population of the state and for the development of the well-being of its citizens, especially in the difficult political period of the military state.

It is emphasized that the effectiveness and competitiveness of the institutional system is the result of it achieving the optimal ratio between allocative and adaptive functions and shows how effective institutions are in responding to challenges and solving problems that arise during the development of the market for organic agricultural products.

The article considers the issue of theoretical and methodological substantiation of possible directions for increasing the efficiency of the institutional environment for the production of organic agricultural products in Ukraine. The implementation of coordination and distribution functions by the institutional system is analyzed. Grounded mechanisms for overcoming institutional dysfunction, strengthening the social orientation and competitiveness of organic agricultural production through the elimination of institutional inconsistencies, structural imbalances, transformation of the institutional system taking into account allocative to adaptive efficiency harmonization of the relationship and coexistence between formal and informal institutionals.

The author's definition of the term "social-ecological efficiency of the institutional environment of organic agro-industrial production" is proposed, which means the extent to which the social and ecological functions of institutionals, under the existing system of forming factors, correspond to the requirements imposed on them by the country's strategic development.

The obtained research results deepen the theoretical and applied aspects of the development of the institutional system of organic agro-industrial production in Ukraine and provide further development in the improvement of the economic processes associated with it.

Ключові слова. інституціональне середовище, система інститутів, органічне агропромислове виробництво, адаптаційна конкурентоспроможність, соціальна ефективність.

Key words. Institutional environment, system of institutions, organic agro-industrial production, adaptive competitiveness, social efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання підтримки та створення умов для розвитку органічного агропромислового виробництва в Україні на теперішній час набуває великого значення, оскільки отримання якісної та корисної сільськогосподарської продукції є основою для підвищення рівня життя населення держави та для розвитку добробуту її громадян, особливо в тяжкий політичний період військового стану.

Для України велике значення має пошук можливостей підвищення національної конкурентоспроможності, під чим розуміється досягнення провідних позицій на

світовому ринку, що забезпечує зростання рівня життя громадян держави.

Для характеристики рівня конкурентоспроможності країн світу щорічно розраховується індекс глобальної конкурентоспроможності за методикою Всесвітнього економічного форуму. Одним із основних показників, для розрахунку цього індексу, є якість інститутів в державі. Так у 2022 році по рейтингу країн світу по верховенству закону Україна займає 76 позицію із 140 країн світу. [1] По індексу "слабкості" (комплексний показник що характеризує спроможність (або неспроможність) влади тієї чи іншої країни контролювати цілісність своєї території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні) Україна у 2022 році займає 92 місце із 179 країн світу [2].

Основною слабкою позицією при забезпеченні глобальної конкурентоспроможності нашої країни є неефективне функціонування інститутів та інституцій, що ними адмініструються.

Особливо складна ситуація, на нашу думку, складається в сфері виробництва органічної агропромислової продукції, де реформування законодавчої сфери триває понад два десятиліття. Сучасне інституціональне середовище виявилось неефективним щодо вирішення актуальних економічних, соціальних, екологічних проблем, забезпечення як сталого розвитку органічного сільського господарства, так і всього агропромислового виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і прикладним аспектам впровадження та розвитку ринку органічної продукції присвячені наукові праці таких науковців: Р.М. Безус, Л.Г. Мельник, Л.С. Гринів, В.В. Підліснюк, В.І. Артиш, М.І. Кобець, В.В. Писаренко, В.Ф. Сайко, Б.В. Буркинський, Є.В. Милованов, Т.О. Зайчук, Т.Г. Дудар та інші науковці.

Дослідженню розвитку інституціональних процесів в економіці в цілому і в сільському господарстві зокрема присвячені наукові праці О. Гончаренко, С. Ілляшенка, Л. Антонюка, Н. Апатової, Ю. Бажала, В. Вишневського, В. Гейця, В. Дементьєва, П. М. Леоненко, В.Н. Тарасевича, П. Юхимчука, А. Чухно, Ю. Яковця та інших не менше поважних особистостей.

Теоретичні аспекти конкуренції та конкурентоспроможності досліджено у таких закордонних науковців як А. Сміт, Д. Рікардо, Й. Шумпетер, М. Портер, Д. Сакс, П. Хейне. Значний вклад у визначення засад конкурентоспроможності зробили українські науковці О. Амоша, О. Гавриш, Д. Лук'яненко, Л. Пронкіна, Н. Тарнавська та багато інших.

Однак, незважаючи на вагомий досвід дослідження проблем конкурентоспроможності та соціальної ефективності розвитку інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва залишається недостатньо вивченими, чим і зумовлюється актуальність їх розгляду.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У матеріалах дослідження, представлених у статті ставиться за мету аналіз основних проявів, виявлення причин та обґрунтування шляхів подолання інституціональної неефективності органічного агропромислового виробництва з точки зору конкурентоспроможності та соціальної ефективності і виявлення причинно-наслідкових зв'язків трансформаційних процесів. Завдання дослідження: проаналізувати стан формування та розвитку системи інституцій аграрного сектору економіки, визначити проблеми її трансформації та шляхи вдосконалення конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Об'єктом дослідження є стан та розвиток інституціональної системи органічного агровиробництва України щодо її конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Предметом дослідження є система інституціональних чинників, що регламентують економічну діяльність

виробників та інших операторів національного ринку органічної агропромислової продукції України та впливають на їх конкурентоспроможність та соціальну ефективність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В агросекторі систему інституцій потрібно розглядати як набір правил і норм щодо володіння, користування і розпорядження засобами виробництва. Через правила і норми відповідні інститути впливають на формування виробничих стимулів, використання виробничих ресурсів і, у такий спосіб, визначається система аграрного сектору економіки, її характер та особливості.

Завдяки встановленню і дотриманню чітких правил при формуванні та ефективному застосуванні інституціональної системи повинен вирішуватися ряд пріоритетних для суспільства завдань: економічних, соціальних, екологічних, зокрема в сфері виробництва органічної агропромислової продукції.

Ефективність інституцій є ключовим чинником в рамках існуючої інституційної системи. Проте вкрай важливо враховувати контекст і суб'єктність, що оточують ці інституції, оскільки цілі та пріоритети відрізняються залежно від соціально-економічного розвитку суспільства. Те, що може бути ефективним для однієї соціальної групи, не обов'язково може бути корисним або буде навіть шкідливим для іншої соціальної групи. Ефективність інституції суб'єктивна і залежить від сприйняття та потреб різних соціальних груп [3].

Здатність інституційної системи максимізувати вплив певних функцій може суперечити й перешкоджати реалізації інших. Еволюція інституцій показує, що досягнення економічних цілей може йти врозріз із соціальними та екологічними цілями, тоді як система розподілу може суперечити здатності до адаптації. Важливо зазначити, що інституційно ефективна система не гарантує соціального добробуту чи екологічної стійкості землекористування. Подібним чином система, яка ефективно перерозподіляє ресурси для отримання максимальної економічної вигоди, може не відповідати належним чином на нові соціальні виклики та потреби в період економічної трансформації чи кризи, особливо під час війни. Ця динаміка особливо помітна у сфері органічного виробництва та дистрибуції в Україні

Виробництво органічної продукції при агропромисловому виробництві обумовлює необхідність використання специфічних підходів до розподілу і використання ресурсів у сільському господарстві, які повинні бути спрямовані на досягнення стратегічних цілей: високопромислового виробництва і продовольчої безпеки країни; ефективної зайнятості та підвищення добробуту сільського населення; еколого-економічного облаштування сільських територій та покращення демографічної ситуації [3, с. 152].

Інституціональний потенціал виробників органічної агропромислової продукції є важливим ресурсом, призначеним для забезпечення виробництва високоякісної органічної продукції для територіальних громад та країни в цілому, а не лише для окремих власників та землекористувачів. Характер створення ефективної інституціональної системи для органічного сільського госпо-

дарства є значною мірою вирішальним для стану довкілля, забезпечення біорізноманіття та розвитку місцевого екологічного потенціалу.

Такі особливості органічного агровиробництва висувають певні вимоги до інституціонального забезпечення виробничих та ринкових відносин, що має сприяти гармонійному впровадженню інститутами усіх їх функцій. Тому ми пропонуємо основні критерії розробки і впровадження системи інституціональних чинників та їх функцій, що о виробництва і розподілу продукції та забезпеченню її конкурентоспроможності.

Універсальними функціями інституцій є координація та розподіл. Координація проявляється у виборі інституційних регулюючих суб'єктів, що забезпечує стабільність, зменшення невизначеності та встановлення певної (потрібної) взаємодії між суб'єктами господарювання. Однак існування стійкої рівноваги та взаємодії між складовими інституціональної системи не гарантує її ефективності. Розподільча функція полягає в тому, що система значною мірою визначає характер розподілу ресурсів, вигод і витрат між суб'єктами господарської діяльності як в сфері органічного агровиробництва та і в цілому в аграрному секторі економіки.

Те, як функціонує сучасна існуюча інституційна система виробництва та розподілу органічної продукції в Україні, призводить до багатьох негативних соціально-економічних наслідків. Ці наслідки створюють основу для визначення основних рис сучасного інституційного середовища: структурних дисбалансів, інституційних прогалин та інституційної дисфункції [4, с. 232].

Прикладами структурних дисбалансів в агропромисловому виробництві в цілому і зокрема при організації виробництва органічної продукції, є фактичне домінування виробничих пріоритетів великих підприємств на шкоду розвитку сільських громад, а також дисбаланс корпоративно-приватних та індивідуально-приватних інтересів, значною мірою зумовлений неефективною реалізацією інститутами власності розподільчої функції.

Трансформація інститутів власності призвела до поляризації виробничої структури сільського господарства і формування в Україні системи аграрного землекористування яка представлена переважно представниками подужних аграрних корпорацій, при цьому частка малих фермерських господарств постійно скорочується. Індивідуальний сектор в аграрному землекористуванні представлений в основному особистими селянськими господарствами, члени яких не здають власну землю в оренду, обробляють її самостійно, але частка їх продукції є невеликою і має тенденцію до скорочення.

Тривалий час у галузевому законодавстві при розробленні інституційних чинників для аграрної сфери на перший план висувалися виробничі пріоритети та ігнорувались інтереси сільського розвитку [4, с. 235], пріоритети максимізації обсягів виробництва реалізувалися на переважну користь корпоративного сектоора економіки. При цьому обмежували та продовжують обмежувати можливості малих і середніх господарств, що чітко проявляється через монополізацію корпоративним сектором ринку сільськогосподарських земель.

Запуск ринку землі та відновлення процедур купівлі-продажу земельних ділянок практично унеможливило розширення особистих селянських і фермерських гос-

подарств, що є прикладом диспропорцій у реалізації інститутами власності розподільчої функції. Великі корпоративні землекористувачі активно використовують власні монітарні можливості, зв'язки з владою і лобіюють власні інтереси на найвищому рівні.

Домінування корпоративних пріоритетів на шкоду інтересам малого агробізнесу є ознакою дисбалансу інституціонального середовища, що є особливо шкідливо для оорганізації органічного агровиробництва. Щоб запобігти цьому, у світовій практиці інституціалізовані та широко застосовуються інструменти, спрямовані на підтримку інтересів місцевих малих сільськогосподарських товаровиробників [3, с. 156].

Законодавчо потрібно відновити вимоги до суб'єктів набуття права власності на земельні ділянки, які надають перевагу місцевим фізичним особам з профільною освітою та досвідом роботи у сільському господарстві, обмежують права іноземців щодо купівлі сільськогосподарських угідь, унормовують фінансові та просторові аспекти ринкового земельного обігу для формування конкурентоспроможних фермерських господарств і попередження надмірної концентрації землі.

Прикладом інституціонального розриву між взаємодоповнючими інститутами у сфері органічного агропромислового виробництва є ситуація, що виникла в результаті набуття мільйонами селян права власності на сільськогосподарські угіддя, теперішньою можливістю офіційного вітчуження своїх земельних ділянок та теперішніми умовами розвитку аграрного сектору пов'язаними з зовнішньою військовою агресією і бажанням індивідуальних землевласників швидко позбутися своєї власності.

Кризова ситуація в системі інституцій земельного ринку зумовила низьку ефективність їх застосування. Іншим прикладом структурної інституціональної диспропорції у органічному агровиробництві є розрив між формальними та неформальними інститутами. Трансформація законодавства починаючи з початку 90-х рр. минулого століття призвела до відносно швидкої зміни формальних правових інститутів. Проте інститути неформальні, тобто звички, система цінностей і мотивації новостворених агровиробників, змінюються набагато повільніше. Відставання неформальних інститутів не дає реалізуватись інститутам формальним — законодавство часто не виконується або блокується протилежними неформальними нормами. Часто не діють механізми відповідальності за недотримання інституціональних норм (наприклад, норм маркування органічної продукції), зобов'язань перед орендодавцями (належного і вчасного виконання орендних угод). Згадані інституціональні розриви призводять до тінізації економічних відносин, їх виходу з правового поля, поширення тіньових транзакцій [5, с. 24].

Наявність інституціональних розривів є причиною неефективності впровадження передового світового досвіду регулювання органічного агровиробництва, якщо наявні неформальні інститути відрізняються від тих, що діють у країнах, чий досвід запозичується.

Характерним наслідком швидких кардинальних революційних змін є значні розриви між формальними та неформальними інститутами. Зміни інституціонального середовища в Україні відбувалися шляхом зміни фор-

мальних інститутів, зачепивши неформальні інститути із великим запізненням. Це зумовило низьку економічну ефективність економічних перетворень. Довгий час вдосконалення державної аграрної політики і подолання негативних тенденцій в аграрній сфері та сільському розвитку продовжували пов'язувати виключно з подальшим вдосконаленням формальної складової інституціонального середовища, тобто зміною чинного і розробленням нового законодавства, без забезпечення оптимального співвідношення формальної і неформальної складових.

Гармонізація формальних і неформальних інститутів відбувається поступово, в міру того, як змінюються консервативніші неформальні інститути. В Україні ж часто має йтися не просто про необхідність трансформації неформальних інститутів, а про їх створення, оскільки у попередні десятиріччя база для розвитку неформальних інститутів, відповідних сучасним формальним інститутам, була відсутня. Система цінностей, звичок, мотивації багатьох селян-землевласників не відповідає вимогам ринкового середовища. Наприклад, за даними вибіркового опитування домогосподарств, майже третина сільських землевласників покладає відповідальність за власний добробут виключно або переважно на державу. Минулий досвід і знання часто не дозволяють сільським домогосподарствам ефективно вирішувати питання, пов'язані з організацією товарного виробництва на власній землі або участю в ринку земельної оренди та колективному відстоюванні власних інтересів на ньому. В таких умовах для подолання інституціональних розривів державна агропромислова політика в сфері органічного виробництва повинна реалізовувати такі механізми:

- запровадження позитивних мотиваційних чинників для розвитку необхідних неформальних інститутів;
- пріоритетний розвиток міжгрупового соціального капіталу, тобто довіри та ефективної соціальної взаємодії між різними суспільними групами — владою, територіальними громадами, землевласниками і землекористувачами.

Позитивні мотиваційні чинники формальних інституцій починають працювати, коли користь від формування нових неформальних інститутів стає очевидною для широких суспільних верств. Такий підхід може виявитися дієвим, наприклад, для гуртування, об'єднання дрібних землевласників, які або здають землю в оренду, або самостійно виробляють сільськогосподарську продукцію на власних ділянках. Консолідація землевласників може відбуватися шляхом створення громадських організацій (місцевих асоціацій) за територіальним принципом. Пріоритетність розвитку міжгрупового соціального капіталу зумовлена тим, що на відміну від моногрупової соціальної взаємодії в межах однієї суспільної групи (наприклад, тільки між фермерами або членами сільської громади, які спільно здають власні земельні ділянки в оренду), саме міжгрупова взаємодія (між селянами-землевласниками, орендарями сільськогосподарських земель, органами місцевої влади, місцевими громадськими організаціями) або її відсутність значною мірою зумовлює позитивну результативність чи, навпаки, низьку системну ефективність аграрного землекористування, функціонування агросфери як системи.

Незавершеність трансформації у формальних інституціональних відносинах в аграрному секторі України призвела до інституціональної неспроможності, невизначеності та правової незакріпленості багатьох інституціональних функцій.

Адаптаційна ефективність інститутів у сфері виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції — їх спроможність ефективно розподіляти правомочності між всіма учасниками ринкових відносин у спосіб, що найкраще відповідає сучасним економічним, соціальним, екологічним та іншим суспільним умовам. Здатність інституціональної системи до ефективно адаптації є одним із важливих критеріїв оцінки її ефективності, особливо в контексті формування стратегічних пріоритетів розвитку системи органічного агропромислового виробництва.

Формування вітчизняної інституціональної системи тривалий час було орієнтовано на забезпечення алокаційної ефективності (розміщення). Це означає, що виробники сільськогосподарської продукції спрямовують ресурси на виробництво найзатребуваніших ринком видів сільськогосподарської продукції чи послуг, на які існує високий платоспроможний попит на внутрішніх і зовнішніх ринках. Алокаційна ефективність забезпечується функціонуванням ринків сільськогосподарської продукції та засобів виробництва у сільському господарстві, і зазвичай ця продукція не є органічною (відповідно до вимог чинного законодавства) [4, с. 238].

Адаптаційна ефективність характеризує динаміку інституціональної системи і відображає потенціал суспільства до запровадження інституціональних змін: потенціал управлінський, науковий, інноваційний тощо. Для забезпечення стабільної довгострокової економічної ефективності розвитку потрібно забезпечити оптимальне співвідношення алокаційної та адаптаційної ефективності, що має бути одним із ключових пріоритетів вітчизняної аграрної політики, зокрема в сфері органічного виробництва

Досвід провідних країн свідчить, що розвиток ефективних інституційних систем є результатом довготривалої еволюції та стратегічно-осмисленого планування. У конкурентоспроможних економіках забезпечення інституціональної ефективності дозволяє мінімізувати негативні наслідки від недостатньої сумісності формальних та неформальних інституцій. Забезпечення ефективності інституційної системи слід розглядати як пріоритет при стратегічному плануванні розвитку відносин у вітчизняному секторі органічного агропромислового виробництва.

Також потрібно враховувати, що запозичення у розвинених економіках світу ефективних формальних інституцій не гарантує підвищення ефективності інституціональної системи в нашій країні. Це підтверджується багатьма негативними явищами в аграрному секторі, що супроводжували вітчизняні інституціональні зміни, зміст яких зводився переважно до змін умов власності, користування та розподілу земельних ресурсів.

Ефективність та конкурентоспроможність інституціональної системи є результатом досягнення нею оптимального співвідношення між алокаційною та адаптаційною функціями і показує, наскільки інститути дієві у реагуванні на виклики і розв'язанні проблем, що виникають при розвитку ринку органічної агропромислової продукції.

Також розвиток ефективної конкурентоспроможної інституціональної системи повинен забезпечити соціальну та екологічну ефективність трансформаційних змін.

Соціально-екологічна ефективність інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва — це те, на скільки відповідають соціальні та екологічні функції інституцій за існуючої системи тим вимогам що пред'являються до них стратегічним розвитком країни (або регіону). На нашу думку, унаслідок дисфункції інституціональної системи взагалі, зокрема в аграрному секторі економіки, існуюча система правил і норм не орієнтована на комплексне вирішення поставлених перед нею задач та вирішення існуючих проблем, зокрема по підвищенню добробуту населення, забезпечення високої продуктивності зайнятого та самозайнятого сільського населення, формування конкурентоспроможних підприємств та господарств в сільській місцевості, посилення фінансової стійкості територіальних громад тощо. Інституціональна система в аграрному секторі економіки має бути соціально та орієнтованою, соціально ефективною та направленою на збереження та повернення екологічного потенціалу регіонів. Неефективність формальних та неформальних інституцій зумовлена як відсутністю суспільно затребуваних формальних та неформальних норм, так і неповною (або недієвлю) системою вже існуючих норм та правил [5, с. 26].

Формування ефективної інституціональної системи повинно супроводжуватися постійним пошуком компромісу між індивідуальними та суспільними інтересами економічних контрагентів. Кінцева мета екологічного і соціального розвитку, на нашу думку, у всіх учасників економічного процесу співпадає — якісно жити у вільній, незалежній країні та бути ефективним та конкурентоспроможним. Тому держава повинна забезпечити координацію учасників ринкової взаємодії за допомогою відповідного державного регулювання. [6]

На нашу думку, інституції взагалі та система інституцій органічного агропромислового виробництва повинна забезпечувати досягнення максимальної соціальної ефективності при забезпеченні норм екологічного розвитку. В першу чергу це стосується норм чинного законодавства та інших формальних вимог.

Існуюча інституціональна система — це завжди комбінаційна взаємодія інституцій, що можуть як сприяти, так і обмежувати можливі види органічних виробництв у сільському господарстві та пов'язаними видами економічної та іншої активності з різноможливими соціальними наслідками [7].

Забезпечення як соціальної так і екологічної ефективності досягатиметься якщо сукупний синергетичний позитивний вплив переважатиме можливі деструктивні відхилення. Є різні можливі конфігурації взаємного впливу різноманітних інституцій, які потрібно формувати у відповідності до суспільних пріоритетів. Для забезпечення соціальної спрямованості органічного агропромислових виробництв в Україні, на нашу думку у найближчі терміни, потрібно забезпечити наступні умови: виконання чинних законодавчих вимог щодо виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції; допускати до роботи в органічному секторі економіки фахівців що мають професійну освіту та пройшли відповідний

рівень додаткових навчань по роботі в межах органічного ринку; обмеження землеволодіння в розрахунку на одну фізичну та юридичну особу; орієнтація при формування інституціональної системи на продовольчу незалежність та позитивний екологічний розвиток.

Забезпечення синергії впливу формальних та неформальних інституцій у сфері органічного агропромислових виробництв відіграє значну роль у забезпеченні результатів соціальної та екологічної ефективності реформації в аграрному секторі економіки. Забезпечення змін неформальних інституцій відбувається повільніше ніж формальних, оскільки змінити законодавчу базу набагато легше і швидче ніж забезпечити виконання затверджених норм та встановлення неформального розуміння потреб у відповідних змінах для покращення умов життя соціуму. Тому стратегічно важливим є вибір правильних підходів до формування та розвитку неформальних інституцій для забезпечення довгострокової мотивації у потребі формальних змін для покращення потенційної ефективності соціального капіталу та екологічної безпеки.

Соціальна функція інституціональної системи реалізується, якщо ресурси господарств, які займаються органічним бізнесом, приносять користь всім членам суспільства, забезпечуючи їх добробут та високу якість життя. Забезпечення екологічної та продовольчої безпеки регіонів, створення умов для забезпечення зайнятості населення територіальних громад, підвищення бази оподаткування та надходжень до бюджетів всіх рівнів, виробництво високоякісної та безпечної продукції, збереження чистоти довкілля та мінімізація забруднення довкілля — засади, на яких повинна базуватися соціально та екологічно ефективна інституціональна система органічного агропромислового виробництва. [8]

При цьому йдеться про підтримку суспільних інтересів через надання певних преференцій окремим учасникам органічного ринку, суб'єктам економічної діяльності, робота яких повністю відповідає вимогам чинного законодавства. Метою цих дій є забезпечення оптимального для конкретного історичного проміжку соціально-економічного стану, узгодженості різних соціальних інтересів, формування потрібної структури преференцій, реалізація поточних і стратегічних суспільних пріоритетів, що максимізує можливий соціальні та екологічні ефекти.

Саме з позицій забезпечення реалізації соціальної та екологічної функцій необхідно формувати державну інституціональну політику та обґрунтовувати рішення щодо варіантів завершення інституційних вимог щодо виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасна ситуація у відносинах при виробництві органічної агропромислової продукції в аграрній сфері свідчить про неефективність інституційного середовища та інституційну неспроможність, що проявляється у дисфункції системи прав власності, інституційних дисбалансах та інституційних прогалинах. Високий ступінь

невизначеності суб'єктів ринкових відносин, значна роль негативних вибіркових стимулів і сформованих на цій основі неформальних інститутів, у тому числі діючих поза офіційно-правовою сферою, — усе це свідчить про екологічну неефективність системи нашої країни у виконанні координаційної функції.

Інтереси суб'єктів господарювання в сільському господарстві зміщуються в бік корпоративного сектора, віддаючи перевагу виробничо-експортним інтересам товаровиробників, завдаючи шкоди інтересам місцевих територіальних громад та вирішення соціальних проблем. Проблема проявляється в низькій ефективності виконання розподільчих функцій, адаптованості інституційного середовища та низькій соціальній ефективності.

Підвищення інституціональної ефективності органічного агровиробництва значною мірою залежить від оптимізації інституціональної структури, переосмислення та узгодження формальних і неформальних норм, функцій і суспільних потреб. Необхідно визначити оптимальну для України конфігурацію формальних і неформальних інституцій та інститутів що їх адмініструють, які би враховували вітчизняну специфіку. Інституціональна система органічного агровиробництва повинна працювати на досягнення стратегічних суспільних цілей та задач.

Просто зміна старих та створення нових інституціональних норм не є достатнім рішенням, бо повинна працювати вся система і її робота має бути конкурентоспроможною та соціально-ефективною. Створити необхідний суспільний попит на ефективні інституції можливо шляхом формування правильних цінностей, як бази для формування у майбутньому як неформальних так і формальних інституцій.

Підвищення адаптаційної ефективності інституціональної системи органічного агровиробництва в агросфері можливе за умови їх структурної соціально-економічної переорієнтації та посилення соціальної спрямованості. Це означає посилення ролі соціальної функції в системі аграрних відносин, для виконання якої слід забезпечити розподіл і доступ до ресурсного потенціалу територіальних громад у суспільстві згідно із законами соціальної оптимальності та доцільності.

Для забезпечення ефективності інституціональної системи органічного агропромислового виробництва необхідний пошук суспільного компромісу, оптимальної конфігурації врахування індивідуальних, корпоративних, суспільних інтересів суб'єктів економічних відносин. Будь-яка конфігурація матиме свої плюси і мінуси, тому йдеться про вибір довгострокових пріоритетів для державної аграрної політики в сфері виробництва і розподілу органічної продукції, а також політики розвитку сільських територій та територіальних громад.

Література:

1. Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2021-2022. Аналітичний звіт. Женева: Всесвітній економічний форум, 2022 URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2021_22.pdf (дата звернення: 29.12.2023).

2. Рейтинг світової конкурентоспроможності. Центр світової конкурентоспроможності. URL: <https://>

www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/ (дата звернення: 29.12.2023).

3. Молдаван Л.В. Суперечності земельної реформи в аграрному секторі України в контексті світової практики. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 148—159.

4. North D. and Thomas R. The first economic revolution. Economic History Review. 1997. Vol. XXX, No 2. P. 229—241.

5. Білоткач І. А. Оцінка формальних і неформальних обмежень ринку органічного агровиробництва. Агросвіт. 2017. № 11. С. 21—28.

6. Органічне законодавство України — перелік актів. URL: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list-UA_EN.pdf (дата звернення: 29.12.2023).

7. North D.C. The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lecture 001. Helsinki: UNU-WIDER, 1997. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL01-1997.pdf> (дата звернення: 29.12.2023).

8. Федерація органічного руху України. Парламент підтримав бюджетну підтримку органічних виробників. URL: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhetnu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (дата звернення: 29.12.2023).

References.

1. World Economic Forum (2022), "The Global Competitiveness Report 2021—2022. Insight Report", available at: https://hromady.org/wpcontent/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf (Accessed 29 december 2023).

2. World Competitiveness Rancing (2023), "All criteria list", available at: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (Accessed 29 december 2023).

3. Moldavan, L. (2016), "Contradictions of land reform in the agricultural sector of Ukraine in the context of world practice", Ekonomika i prognozuvannya, vol. 2, pp. 148—159.

4. Bilotkach, I. (2017), "Evaluation of formal and non-formal limits on the market for organic agricultural production", Agrosvit, vol. 11, pp. 21—28.

5. North, D. and Thoma, R. (1997), "The first economic revolution", Economic History Review, Vol. XXX, No 2, pp. 229—241.

6. Organicinfo (2023), "Organic legislation of Ukraine — list of acts", available at: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list-UA_EN.pdf (Accessed 29 december 2023).

7. North, D.C. (1997), "The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lecture 001", UNU-WIDER, Helsinki, available at: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL01-1997.pdf> (Accessed 29 december 2023).

8. Organic Federation Movements of Ukraine (2023), "Parliament has supported budget support for organic producers", available at: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhetnu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (Accessed 29 december 2023).

Стаття надійшла до редакції 31.12.2023 р.